Мініна Н. С.,

кандидат філологічних наук,
викладач кафедри іноземних мов

Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

Анісенко О. В.,

старший викладач кафедри іноземних мов

Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОКРЕМЛЕННЯ ПАРТИКУЛЯТИВІВ І СПІВВІДНОСНИХ СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНИХ ВАРІАНТІВ СЛІВ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНИХ РОСІЙСЬКОМОВНИХ ВІРШОВАНИХ ТЕКСТІВ)

Анотація. У статті представлений алгоритм розмежування партикулятивів та інших позиційних семантико-граматичних варіантів на прикладі слів *один, всё, просто*. Оскільки подібний аналіз доцільно застосовувати з урахуванням особливостей функціонування слів у конкретних контекстах, то у статті подано розгляд партикулятивів і відповідних семантико-граматичних варіантів слів з огляду на їхнє функціонування у сучасних російськомовних віршованих текстах.

Основною ознакою партикулятива як еквівалента частки є здатність виділяти і посилювати значення інших слів, що відрізняє їх від інших семантико-граматичних варіантів. Як заміники часток, партикулятиви реалізують функції, типові для цієї категорії службових слів. Ключовою функцією часток є їх здатність виступати «відокремлювачами» інших слів, предикативних одиниць, речень. У цьому разі самі частки можуть залишатися неактуалізованими. Партикулятиви також можуть виконувати функцію підсилення в тексті. Однак, на відміну від часток, ці слова зазвичай актуалізують свою внутрішню форму у віршованих текстах. Використання партикулятивів є прийомом актуалізації, «подвійного виділення» мовних одиниць у поетичному тексті: прийом привертає увагу читача і до виділеної службової одиниці, і до партикулятиву.

Дослідницький матеріал, поданий у статті, показав, що найбільшу складність становить розмежування двох позиційних семантико-граматичних варіантів слова *просто*: *просто*, яке має адвербіальну семантику (прислівник); *просто*, що має партикулярну семантику (партикулятив). Слово *всё* може проявляти партикулярну семантику і функціонувати в поетичних текстах як партикулятив, займенник, прислівник. Базова граматична ідея слова *один* – числівникова, але контекстуально воно функціонує і в інших значеннях (як займенник, партикулятив). Алгоритм відокремлення слів-партикулятивів і їхніх семантико-граматичних еквівалентів передбачає використання граматичного і контекстуального аналізу, а також методу синонімічної субституції. Оскільки партикулятиви *всё, просто, один* є елементами текстоутворення в ряді поетичних текстів окремих російськомовних авторів ХХ–ХХІ ст., то алгоритм їх відокремлення є актуальним питанням. Він може бути використаний для лінгвопоетичного аналізу інших службових слів і їхніх еквівалентів.

Ключові слова: граматична категорія, партикулятив, частка, партикологія, морфологія, службові слова.

Постановка проблеми. Функціонування частин мови у різних дискурсах має свої закономірності. Так, наприклад, поетична мова сприяє розвитку багатозначності слів. Дослідження поетичного функціонування партикулятивів, на наш погляд, пов'язане з необхідністю відмежування їх від співвідносних позиційних семантико-граматичних варіантів слів. Ми виходимо з того, що партикулятиви є еквівалентами часток і в поетичному функціонуванні виконують функції частки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання перехідності у межах різних частин мови розглядалося багатьма провідними лінгвістами. Засади теорії перехідності було системно описано у В.В. Бабайцевої [1], проблеми омонімії, полісемії та міжчастиномовної перехідності детально розглядав у своїх наукових працях В.В. Віноградов [3]. У 80-х рр. минулого століття з'явилися окремі дослідження із проблеми міжчастиномовної омонімії службових слів, а пізніше у роботах О.П. Кушлик [4] і Л.В. Бондаренко [2] розглядалися процеси перехідності й омонімії часток. Нині поняття партикулятива є загальноприйнятим, але різні дослідники визначають цей термін по-різному. У нашій роботі ми, за С.О. Педченко, визначаємо партикулятиви як «проміжні транспозити, функціональні еквіваленти часток» [7, с. 126–127].

Метою статті є надання алгоритму відокремлення партикулятивів і їх позиційних семантико-граматичних варіантів слів. Матеріалом для дослідження слугуватимуть сучасні російськомовні віршовані тексти, об'єктом дослідження є слова-партикулятиви *один, всё, просто*. Ми будемо виходити з постулатів позиційної теорії М.В. Панова. На думку дослідника, слово в різних позиціях набуває функції інших частин мови, зберігаючи елемент значення вихідної частини мови.

Виклад основного матеріалу. У сучасному мовознавстві спроби опису і розмежування контекстуальних варіантів слова *один* із різною семантикою було зроблено Т.М. Ніколаєвою [5]. Дослідник виділяє такі типи акцентно-семантичних структур зі словом *один*: 1) там, де передається значення *один*, подібне до артикля (будь-яка позиція, будь-який член речення). Реалізується значення специфічної невизначеності, тобто невизначеності конкретного об'єкта, відомого тому, хто говорить, але не тому, хто слухає; 2) *один* є числівником, назвою конкретних лексем із числовим значенням; 3) значення «тільки» з власними назвами,

займенниками, абстрактними іменниками. Значення обмежено-сті виділяє об'єкт із класу однорідних предметів, іменник при ньому визначений або має генералізоване значення; 4) обмежувальне значення накладається на значення числівника *один* і виникає значення «тільки один»; 5) а. словосполучення з іменниками абстрактного значення, «абсолютне втілення будь-якої якості (*один* може бути елімінованим без порушення сенсу); б. словосполучення з лексемами конкретного поєднання, одне фонетичне слово, «один і той самий» [5, с. 5].

Якщо розглядати це слово з погляду позиційної теорії М.В. Панова, можна говорити про те, що всі наведені вище приклади вживання слова *один* є позиційними семантико-граматичними варіантами слова *один*. Таким чином, контекстуально це слово виступає в різних значеннях, хоча граматична ідея цього слова – числова. Партикулярне значення слова *один*, на наш погляд, найбільш чітко проявляється у третьому значенні, де воно набуває семантики, близької за значенням до обмежувальної частки *только*. Такий позиційний варіант цього слова ми визначаємо як партикулятив.

Слово *один* функціонує як числівник, коли використовується в числовому значенні та називає число конкретних обчислюваних лексем (число один). У поетичному тексті прикладів такого числового значення слова *один* небагато. Наприклад, у вірші Л. Зубкової слово *один* має числове значення і функціонує як числівник: *Мы делили апельсин, / Много нас, а он один* (Л. Зубкова). Слово *один* функціонує як займенник-прикметник у випадках, коли воно має прономенальну семантику, тут воно подібне за значенням до займенників *некий*, *какой-либо*. У класифікації Т.М. Ніколаєвої воно визначається як те, що подібне до значення артиклів у германських мовах. Розглянемо приклад такого функціонування слова *один*: *Жил-был художник один / домик имел и холсты. / Но он актрису любил, / ту, что любила цветы* (А. Вознесенський). Слово *один* функціонує як партикулятив у поетичному тексті, коли передає обмежувальне значення. У таких випадках відбувається посилення його партикулярної семантики, яку можна зіставити з обмежувальною часткою *только*: *И нежный мальчик Домби-сын! / Веселых клерков каламбур / Не понимает он один* (О. Мандельштам). Тут *один* за своїм значенням зближується із часткою *только*.

Слово *всё* також може проявляти партикулярну семантику і функціонувати в поетичних текстах як партикулятив. Воно також має кілька позиційних семантико-граматичних варіантів. Слово знаходиться в парадигмі займенника *весь* і є формою середнього роду, 3 особи однини. За відсутності іменника, що визначається, цей займенник бере на себе функції, характерні для займенника, – додатка або підмета. Таким чином, позиція, коли *всё* – займенник, визначається відсутністю іменника, який визначається. За нашими спостереженнями, це регулярно відбувається в позиції підмета, коли *всё* співвідноситься з дієсловом-присудком в особі та числі: *В тебе всё дразнит, всё поет, / Как итальянская рулада* (О. Мандельштам). У наведеному прикладі дієслова *дразнит* і *поет* мають форму 3 особи однини, координуючись із підметом *всё*.

У синтаксичній позиції, коли *всё* є додатком, воно буває розташованим дистантно або контактено щодо присудка. У цьому разі відповідне дієслово керує займенником *всё*, що виконує синтаксичну функцію, характерну для іменника: *Всё снова выстроит – нелегкий срок, / Как зиму выстоять, хоть и знакома...* (Б. Окуджава).

У деяких позиціях слово *всё* виступає як прислівник. Прислівники – це невідмінювані слова. Головною ознакою, яка визначає позицію слова *всё* у функції обставини, є відсутність форм узгодження. М.В. Панов говорить про позицію прислівника так: «Граматична ідея прислівника – воно позначає ознаку ознаки. Тому його звичайне місце – біля дієслова (процесуальної ознаки)» (переклад наш – Н. М., О. А.) [6, с. 147]. Зважаючи на відсутність у прислівників форм узгодження і будь-яких інших відмінюваних форм, насамперед враховується його семантика. У словниках знаходимо такі значення прислівника *всё*: «всегда, постоянно; до сих пор» [8, с. 97]. Можемо говорити про те, що використання слова *всё* як прислівника визначається позицією біля дієслова, яке називає процесуальну ознаку, його ознакову характеристику, відсутністю форм узгодження (на відміну від використання *всё* як займенника) і наявністю сем «постійно», «досі» (що відрізняє його від використання *всё* як частки). Звернімося до такого прикладу: *Всё глядеть бы на смуглые главы / Херсонесского храма с крыльца / И не знает, что от счастья и главы / Безнадежно дряхлеют сердца* (А. Ахматова). У наведеному прикладі позиція слова *всё* може бути визначена як функція прислівника, оскільки воно характеризує ознаку дієслова і має значення «постійно».

Крім розглянутих позиційних варіантів, слово *всё* може виступати в поетичному тексті як партикулятив. Ця позиція легко відмежовується від номінативної позиції, оскільки партикулятиви як еквіваленти часток не мають форм словотворення. Однак із цієї ж причини труднощі становить розмежування *всё*-прислівника і *всё*-партикулятива. Граматична позиція слова *всё* співвідноситься з його семантикою в контексті. Слід все ж зазначити, що цей критерій є недостатньо чітким і в словниках немає єдиної позиції щодо слова *всё*: воно визначається або як прислівник, або як частка.

Для відокремлення позиційних лексико-семантичних варіантів слова *всё* як прислівника і партикулятива ми виходимо з відмінності їхніх функцій. Прислівники називають ознаку дії, стану, якості [9, с. 398], тоді як партикулятиви як функціональні еквіваленти часток, зокрема із підсилювальним значенням, виступають у функції виокремлення [9, с. 439]. У наведеному нами поетичному контексті можлива синонімічна заміна (субституція) слова *всё* на прислівник *всегда, постоянно*. Якщо в тексті можлива подібна заміна зі збереженням загального сенсу, ми відносимо слово *всё* до розряду прислівників. Якщо ж така заміна неможлива і слово *всё* виконує функцію виокремлення, підсилювальну функцію, ми вважаємо, що цей позиційний семантико-граматичний варіант є партикулятивом. Грунтуючись на цьому підході, у наведеному нижче прикладі слово *всё* ми визначаємо як частку, оскільки семантично воно означає «наростання ознаки» і виконує функцію посилення, а заміна на прислівники *всегда, постоянно* неможлива: *Всё бледней лазурный остров-детство, / Мы одни на палубе стоим* (М. Цветаева).

Слово *просто* також має кілька позиційних семантико-граматичних варіантів. Це слово може функціонувати як прислівник, партикулятив, сполучник. Для розмежування цих варіантів ми досліджуємо функції поданих слів у контексті, зіставляючи їх із функціями частин мови.

Аналізований поетичний матеріал вказує на те, що в поетичному функціонуванні найбільшу складність становить розмежування двох позиційних семантико-граматичних варіантів слова *просто*: 1) *просто* з адвербіальною семантикою (прислівники); 2) *просто* з партикулярною семантикою (партикулятива).

Щоб визначити слово в контексті як партикулятив, ми виходимо з того, що основною ознакою партикулятива як еквівалента частки є здатність виділяти та посилювати значення інших слів, що відрізняє цей варіант від інших семантико-граматичних варіантів. Прислівник *просто*, у свою чергу, може бути відокремлений від партикулятива *просто* шляхом синтаксичної заміни (субституції) на інший, близький за значенням прислівник *легко*. Відокремлення слова *просто*, яке функціонує як партикулятив, і *просто*-сполучника ґрунтується на відмінності функцій сполучника і частки. Сполучник *просто* використовується для з'єднання речень, висловлює протиставлення, зіставлення, вживається у допустовому значенні [8]. Партикулятив *просто* не виражає синтаксичні відносини, але має семантику «всього лиш», яка, у свою чергу, не властива сполучнику *просто*. Наведено приклад поетичного функціонування *просто* як частки: *Послушайте, не ускоряйте бег, / банальным словословьем вас не трону: / ведь я не экскурсант, Нева Петровна, / я просто одинокий человек* (Б. Окуджава). У цьому разі слово *просто*, на наш погляд, є партикулятивом, оскільки, по-перше, неможлива його заміна на прислівник *легко*, по-друге, слово в контексті не виконує функцію приєднання речення, проявляється посилювальна функція, а також семантика «лише, лиш».

Висновки. Функціонування граматичних одиниць у поетичних текстах має свої закономірності, оскільки поетична мова сприяє збільшенню смислів і розвитку багатозначності поетичного слова. Оскільки партикулятиви є елементами смислоутворення у поетичних текстах багатьох сучасних російськомовних авторів, то алгоритм їх відокремлення є актуальним питанням. Розмежування слів-партикулятивів і їхніх семантико-граматичних еквівалентів передбачає використання граматичного і контекстуального аналізу, методу синонімічної субституції. Наведений у статті алгоритм може бути використаний у рамках лінгвопоетичного аналізу інших службових слів і їхніх еквівалентів. Алгоритм доцільно застосовувати з урахуванням особливостей функціонування партикулятивів у різних типах текстів.

Література:

1. Бабайцева В.В. Переходные конструкции в синтаксисе. Конструкции, сочетающие свойства двусоставных и односоставных (безличных именных) предложений. Воронеж : Центр. Чернозем. кн. изд., 1967. 392 с.
2. Бондаренко Л.В. Склад та комунікативні функції вторинних часток : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Кіровоград, 2005. 18 с.
3. Виноградов В.В. О грамматической омонимии в современном русском языке. *Русский язык в школе*. 1940. № 1. С. 1–12.
4. Кушлик О.П. Омонимия незмінних класів слів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2000. 20 с.
5. Николаева Т.М. Словосочетания с лексемой «один». Форма, значения и их контекстная маркированность. *Синтаксис текста*. Москва : Наука, 1979. С. 134–152.

6. Панов М.В. Позиционная морфология русского языка. Москва : Наука, Школа «Языки русской культуры», 1999. 275 с.
7. Педченко С.О. Модально-експресивний потенціал видільних та вказівних партикулятивів. *Філологічні науки: збірник наукових праць Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*. 2009. Вип. 1. С. 122–129.
8. Словарь наречий и служебных слов русского языка / авт.-сост. В.В. Бурцева. Москва : Рус. яз. Медиа, 2005. VIII, 750 с.
9. Тихонов А.Н. Современный русский язык. (Морфемика. Словообразование. Морфология). Москва : Цитадель-трейд, 2002. 464 с.

Minina N., Anisenko O. Special features of distinguishing between equivalents of particle and their semantic and grammatical variants of words (in the modern Russian poetical texts)

Summary. The article presents the algorithm for distinguishing equivalents of particles from other positional semantical and grammatical variants of words *один*, *все*, *просто*. Since this analysis is advisable to apply taking into account the features of their functioning in specific contexts, the article presents the research of functioning of the equivalents of particles and other semantical and grammatical units within the modern Russian poetic texts.

A key function of equivalents of particles is their ability to accentuate and amplify other words, predicative units, sentences. As the equivalents of particles, they perform their typical functions. However, in this case particles remain non-accentuated while the equivalents of particles usually actualize their internal form in poetic texts. Using of the equivalents of particles serves as a “double emphasis” technique in poetic texts. This technique attracts the reader’s attention both to the distinguished significant unit and to the equivalent of a particle. The functioning of grammatical units in poetry has its own objective laws, as poetic language contributes to the increment of meanings and the development of the polysemy of the poetic word.

The researched material presented in the article showed that the most difficult issue in is the distinction between two positional semantical and grammatical variants of a word *просто*: *просто* with adverbial semantics (of adverb); *просто* with particular semantics (of the equivalent of a particle). The word *все* tend to possess the adverbial semantics and, on the other hand, it may function as an equivalent of a particle, a pronoun, an adverb. The basic grammatical idea of a word *один* is numerical, but it has different contextual functionings (as a pronoun and as an equivalent of a particle). The algorithm for distinguishing equivalents of particles from other positional semantical and grammatical variants involves performing of grammatical, contextual as well as synonymical substitution techniques. As the equivalents of particles function as the elements of text-formation in the number of poetic texts of certain Russian-speaking authors of the 20th – 21st centuries, the algorithm of their distinguishing seems relevant and can be used for linguistic and poetic analysis of other functional words and their equivalents.

Key words: grammatical category, equivalent of particle, particle, particology, morphology, functional words.